

ПРОБЛЕМНІ ЧИННИКИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЖЕРТВИ ДЕРЖАВИ

PROBLEMATIC FACTORS IN THE INTERNATIONAL LEGAL CLASSIFICATION OF STATE VICTIMS

Слава В.В., аспірант кафедри міжнародного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

В статті досліджуються проблемні питання формування міжнародно-правової класифікації жертв міжнародно-протиправних діянь держави з пропозицією власної авторської моделі. Проведено аналіз становлення в міжнародному праві системи міжнародно-правової класифікації жертви держави, захисту її прав у контексті міжнародних злочинів та інших протизаконних, суспільно-небезпечних і міжнародно-протиправних дій держави. Проаналізовано підходи та розуміння етапів формування сучасної міжнародно-правової класифікації жертв держави у дослідженнях вітчизняних та іноземних науковців, які зробили важливий внесок у розвиток цієї проблематики. Встановлені наявні механізми захисту різних категорій жертв держави, узагальнено отримані результати. Наведені конкретні приклади спричинення шкоди та порушення прав особи з боку держави в різних сферах життєдіяльності людини.

Актуальність теми дослідження зумовлена глобальними викликами, серед яких збройні конфлікти, масові порушення прав людини, терористичні акти, екологічні катастрофи, інформаційні та кібератаки, що спричиняють шкоду та страждання окремих осіб, як індивідів.

В роботі акцентується увага на відсутності у міжнародному праві загальноовизнаної міжнародно-правової класифікації жертв держави, що суттєво ускладнює реалізацію механізмів їхнього ефективного захисту.

Автором запропонована власна класифікація, яка характеризується використанням чітких критеріїв: статус суб'єкта, характер шкоди, контекст діяння, ступінь вразливості. Пропонований підхід фактично є моделлю, яка дозволяє не тільки окреслити коло жертв, але й визначити специфіку механізмів їхнього міжнародно-правового захисту.

Класифікація має універсальний характер і може бути застосована як у науково-дослідницькій сфері, практиці міжнародних судових органів, так і в нормотворчій діяльності. Запропонований підхід спрямований на сприяння формування цілісної міжнародно-правової системи захисту особи від міжнародно-протиправних діянь держави.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародно-правова кваліфікація, жертва в міжнародному праві, міжнародно-протиправне діяння держави, міжнародний механізм захисту жертви.

The article examines the problematic issues of forming an international legal classification of victims of internationally unlawful acts of the state with the proposal of its own author's model. The analysis of the formation in international law of a system of international legal classification of victims of the state, protection of their rights in the context of international crimes and other illegal, socially dangerous and internationally unlawful acts of the state is carried out. The approaches and understanding of the stages of forming a modern international legal qualification of victims of the state are analyzed in the studies of domestic and foreign scientists who have made an important contribution to the development of this issue. The existing mechanisms for protecting different categories of victims of the state are established, the results obtained are summarized. Specific examples of causing harm and violating individual rights by the state in various spheres of human life are given.

The relevance of the research topic is due to global challenges, including armed conflicts, mass violations of human rights, terrorist acts, environmental disasters, information and cyberattacks that cause harm and suffering to individuals as individuals.

The work focuses on the absence of a generally recognized international legal classification of victims of the state in international law, which significantly complicates the implementation of mechanisms for their effective protection.

The author proposed his own classification, which is characterized by the use of clear criteria: the status of the subject, the nature of the harm, the context of the act, the degree of vulnerability. The proposed approach is actually a model that allows not only to outline the circle of victims, but also to determine the specifics of the mechanisms for their international legal protection.

The classification is universal in nature and can be applied both in the scientific and research sphere, in the practice of international judicial bodies, and in normative activities. The proposed approach is aimed at promoting the formation of a holistic international legal system for protecting individuals from internationally unlawful acts of the state.

Key words: international law, international legal qualification, victim in international law, internationally wrongful act of a state, international mechanism for victim protection.

Постановка проблеми. Сучасне міжнародне право відіграє ключову роль у підтримці та забезпеченні миру, безпеки у світі, прав людини та захисту її як жертви від міжнародно-протиправного діяння держави. Водночас аналіз останніх світових тенденцій свідчить, що все частіше офіційні органи ставлять інтереси держави вище інтересів людини та суспільства загалом. При цьому такі дії вчиняють під приводом захисту прав громадян, зокрема як жертв міжнародно-протиправних діянь інших держав. У результаті фіксується тенденція до поступового розвороту у внутрішній і зовнішній політиці держав від людиноцентризму до державоцентризму.

Результатом таких дій також стає спотворення норм і принципів сучасного міжнародного права, захисту прав людини, що може призвести до стагнації міжнародного гуманітарного права, в т. ч. грубого порушення його норм. Це призводить до ідентифікації особи як жертви серед

цивільного населення та комбатантів із завданням їй фізичних і психологічних страждань.

Така ситуація вимагає захисту індивіда як жертви (чи як потенційної жертви) від міжнародно-протиправних діянь держави, що проявляється в різних формах насильства та несправедливості. Наприклад, міжнародно-протиправні діяння держави під час розв'язання збройних конфліктів призводять до вчинення міжнародних злочинів (зокрема, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, геноциду, агресії тощо), підтримання тероризму, репресій на основі релігійної, національної, політичної чи культурної належності, здійснення кібератак, руйнування об'єктів критичної інфраструктури з негативними наслідками для екології тощо.

Таким чином, актуальність дослідження обумовлюється значними практичними та потенційними негативними наслідками міжнародно-протиправних діянь

держави, оскільки є численні жертви, які потребують захисту та підтримки, міжнародно-правової кваліфікації на основі норм і принципів міжнародного права та, відповідно, вироблення нового або вдосконалення наявного міжнародного механізму захисту жертви та прав жертви як індивіда.

Відсутність загальновизнаної міжнародно-правової класифікації таких жертв у міжнародному праві суттєво ускладнює реалізацію механізмів їхнього ефективного захисту. Також важливим проблемним чинником є відсутність дієвого міжнародного механізму захисту жертви, складності встановлення категорії жертви (її потреб) у конфліктний, перехідний, пост конфліктний період і мирний час. Все це вказує на необхідність розроблення у міжнародному праві єдиної міжнародно-правової класифікації жертв, на основі якої повинно бути забезпечено функціонування міжнародного механізму захисту жертв, визначення статусу та категорії жертв і, відповідно, відновлення їхніх порушених прав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання визначення поняття чи статусу жертви в міжнародному праві досліджували такі вчені: вітчизняні науковці – О. В. Сенаторова, Т. Л. Сироїд, А. О. Кориневич, М. М. Гнатовський та ін.; іноземні науковці – С. Голтерманн, Л. Моффетт, Р. Еліс, М. Дуббер, Дж. Доак, К. Романі, Х. Лаутерпахт, Р. Лемкін, Б. Мендельсон, Г. Генрінг, Р. Квінта та ін.

Великий інтерес науковців до вивчення зазначеної проблематики свідчить, що вибрана тема є актуальною, має практичне та наукове значення. Водночас, незважаючи на досить велику кількість наукових досліджень, доцільно продовжити пошук методів і чинників для формування дієвої, всебічної системи міжнародно-правової класифікації жертв у міжнародному праві.

Мета статті – всебічне й об'єктивне дослідження основних факторів і причин, які можуть впливати на формування міжнародно-правової класифікації жертв держави та пропозиція науково обгрунтованої системи міжнародно-правової класифікації жертв міжнародно-протиправного діяння держави. Пропозиція власної міжнародно-правової класифікації жертв міжнародно-протиправних діянь держави.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-протиправні дії держави щодо індивіда мають дуже широкі та різноманітні прояви, що ускладнює їхню повну класифікацію. З цієї причини досліднику часто доводиться зосереджувати увагу на найбільш резонансних і знакових протиправних вчинках держави, які призводять до серйозних порушень державою міжнародного права, настання тяжких наслідків для жертви та появи значної їхньої кількості.

Під час Першої світової війни цивільних осіб визначали як «безпорадне цивільне населення» («helpless civilian populations») [1, с. 75]. При цьому сторони, що воювали, в пропагандистських матеріалах використовували такі терміни, як «цивільні» («civilian») [1, с. 75], «пасивні» («passive») [1, с. 75] та «невинні» («innocent») [1, с. 75] особи. Також у соціальній сфері вживали термін «жертва праці» [1, с. 96] у контексті діяльності громадських рухів та організацій, таких як «комуністична Міжнародна асоціація жертв війни та праці» [1, с. 106], «християнська Асоціація жертв війни Австрії» [1, с. 106], «Асоціація німецьких жертв війни Рейху» [1, с. 106] тощо.

Формування перших поглядів на класифікацію жертв міжнародно-протиправної діяльності держави почало здійснюватися у міжвоєнний період 1918–1939 рр. Таку класифікацію переліків жертв закріплено в резолюції, яку ухвалили на X Міжнародній конференції Червоного Хреста 7 жовтня 1921 р. У ній було узагальнено перелік постраждалих осіб, які в подальшому могли розраховувати на отримання допомоги [2, с. 284].

Класифікація жертв така: «жертви жахливого лиха» («victimes du fléau terrible») [3, с. 8], «жертви розладів» («victimes

des désordres») [3, с. 75], «жертви заворушень» («victimes des troubles») [3, с. 111], «жертви насильства» («victimes de la violence») [3, с. 157], «жертви з обох боків» («victimes d'un côté et de l'autre») [3, с. 158], «жертви громадянської війни» («victimes de la guerre civile») [3, с. 158], «жертви всіх війн» («victimes de toutes les guerres») [3, с. 174], «жертви катастроф» («victimes de calamités») [3, с. 208], а також «жертви війни» («victimes de la guerre»), що зазвичай поширювалося на загиблих осіб у війні [3, с. 223].

Після нападу в 1941 р. нацистської Німеччини на СРСР на окупованій території Смоленської області нацисти знайшли масове поховання. Під час розслідування було виявлено, що вбитими є офіцери Збройних сил Польщі, які після окупації її території Радянським Союзом були вивезені представниками НКВС у Катинський ліс і там розстріляні.

У процесі розслідування нацисти склали звіт про звірства військового командування та політичного керівництва СРСР. Зазначений матеріал був використаний у пропагандистських та ідеологічних цілях для дискредитації радянської влади та відвернення уваги міжнародної спільноти від власних злочинів. «У результаті мертві могли бути визначені як жертви вбивства, а жахливі вчинки були злочинами – жахливим злочином проти європейців» [1, с. 52].

В офіційних матеріалах про масове вбивство в Катині, які були видані в 1943 р., вживали загальні терміни стосовно жертв: «поховано 4143 жертви» [4, с. 10], «жертви більшовицької жаги до вбивства» [4, с. 10]. «Часто надавали цінну інформацію про імена, вік, професії, соціальний статус, походження та сімейні обставини окремих жертв» [4, с. 44], «речей деяких жертв» [4, с. 45], «у нагрудній кишені жертви» [4, с. 45], «що жертв могли розстріляти з кулеметів» [4, с. 88], «жертви отримали постріли в шию» [4, с. 88] тощо. В офіційних матеріалах нацистський режим, використовуючи загальний термін «жертва» щодо польських офіцерів, «виходив за рамки насильства, яке було законним або навіть законним під час війни, і могло бути кваліфіковане як злочин, описав їх – сімдесят п'ять разів лише на перших дев'яносто восьми сторінках – як жертв. Вони встановили знання про нелегітимне насильство, яке, хоч воно й не призвело відразу до приписування статусу жертви, тим не менше заклало підґрунтя для цього» [1, с. 54].

У цьому разі нацисти свідомо не надавали юридичної класифікації розстріляним польським офіцерам як жертвам НКВС. Акцитування уваги на загальному вживанні терміна «жертва», без класифікації за різними критеріями, формально ускладнювало надання чіткої юридичної оцінки дій радянської влади. Водночас це підкреслювало масштаб злочину радянської влади, визнаючи при цьому розстріляних польських офіцерів жертвами міжнародно-протиправного діяння СРСР.

Досліджуючи період Другої світової війни, юрист-міжнародник Х. Лаутерпахт розробив концепцію злочинів проти людяності та вчинення воєнних злочинів, які в контексті міжнародного права дозволяли визнати індивіда жертвою міжнародно-протиправного діяння держави. «Лаутерпахт Х. запропонував концепцію злочинів проти людяності. Фактично це є масові та широкомасштабні та систематичні напади на цивільне населення, які можуть проявлятися в різних формах: вбивства, катування, поневолення або переслідування. Лаутерпахт Х. наголошував, що жертвами цих злочинів є індивідуальні особи, є конкретні люди, тому мав намір прив'язати злочини проти людяності не лише до фази ведення збройних дій, не лише коли наявний збройний конфлікт, а й до мирного періоду» [5, с. 418].

Водночас, розвиваючи концепцію воєнних злочинів у статті «Проблема ревізії права війни», Х. Лаутерпахт зазначав, що в процесі ведення бойових дій, де можуть вчинятися воєнні злочини, а людина – стати жертвою між-

народно-протиправного діяння держави, основною метою спільноти є «запобігти або пом'якшити страждання, а в деяких випадках врятувати життя від жорстокості бойових дій» [6, с. 364].

Такі погляди Х. Лаутерпахта мали значний вплив на розвиток міжнародного права в післявоєнний період, результатом чого стало розширення категорії жертви та визнання її активним учасником міжнародного права, який має право на справедливий захист порушених прав і відшкодування завданої шкоди.

Після Другої світової війни Женевські конвенції про захист прав жертв війни (від 12 серпня 1949 р.) визначали права жертви, надавали їм кваліфікацію, передбачали міжнародно-нормативні та міжнародно-інституційні механізми її захисту, але жодним чином не визначали її статус і роль у міжнародному праві. Розуміння жертви визначалося і продовжує визначатися через поняття особи чи її належності до певної сфери, віку, статі тощо.

Водночас український вчений С. Грабовський зазначає, що «жертви війни – особи, які загинули або постраждали під час і внаслідок воєнних дій, їхнього прямого чи опосередкованого впливу. Поняття «жертви війни» в сучасному міжнародному праві об'єднує категорії людей, які підпадають під дію спеціальних угод, що обумовлюють їхній статус і права: цивільне населення на території, де йдуть воєнні дії; військовополонені (зокрема повстанці й іноземні добровольці, але не терористи і найманці); поранені та хворі; потерпілі від катастроф на морі під час бойових дій; інтерновані та ін. При цьому правові норми щодо «жертв війни» поширюються на збройні конфлікти як міжнародного, так і неміжнародного характеру» [7].

Слід також зазначити, що низка подій, таких як масові вбивства вірмен в Османській імперії та Турецькій Республіці (1915–1923 рр.), Голодомор в Україні (1932–1933 рр.) і злочини в період Другої світової війни, призвели до того, що в міжнародній спільноті почали розглядати цілі групи осіб за етнічними, релігійними, расовими чи культурними ознаками як жертв міжнародно-протиправного діяння держави.

Так, Р. Лемкін «у доповіді на V Мадридській конференції з уніфікації кримінального права запропонував оголосити *delictio juris gentium* дії, спрямовані на знищення етнічних, релігійних і соціальних спільнот. Він поділив такі дії на дві групи: агресія проти фізичних осіб як членів певної спільноти («варварство») і руйнування культурних цінностей («вандалізм») [8, с. 257]. Отже, Р. Лемкін одним із перших у міжнародному праві вказав на цілеспрямоване фізичне знищення груп народів, які поділив на два напрямки – фізичне знищення та культурне знищення. Результатом такого поділу цілеспрямованого фізичного знищення груп народів стало формування концепції жертви в міжнародному праві. Ці злочини, у баченні Р. Лемкіна, полягають «у діях, спрямованих на знищення етнічних, релігійних чи соціальних груп (масові вбивства, погроми, підлив економічних засад існування членів групи і т.п.), а також діях, спрямованих на приниження гідності індивіда, якщо вони здійснюються в рамках кампанії знищення, спрямованої проти групи, членом якої він є. «Акти вандалізму» розглядаються Р. Лемкіним як організоване знищення мистецької та культурної спадщини певної групи, що заподіює безповоротної шкоди не просто певному об'єкту, а й усьому людству» [8, с. 257–258].

Такі пропозиції Р. Лемкіна дозволяють розрізняти не тільки класифікацію злочинів у міжнародному праві, але й класифікацію жертв, яким була заподіяна шкода під час вчинення злочину. Відповідно до наданих пропозицій жертв у міжнародному праві можна класифікувати за етнічно-колективною ідентичністю, до якої можуть належати індивідуальні та групові (колективні жертви), культурні жертви або жертви культурного геноциду. Враховуючи, що культура та мова є одними з ідентифікаційних

ознак належності до тієї чи іншої етнічної групи, а їхня втрата може в майбутньому призвести до зникнення певного етносу, можна розглядати також як жертв втрачених майбутніх поколінь та жертв втраченої культурної спадщини людства.

Слід зазначити, що питання дослідження жертви та її класифікації в міжнародному праві тісно пов'язано з такими міждисциплінарними науками, як кримінологія, соціологія, психологія, та новою наукою віктимологія. Численні жертви Другої світової війни, а також низка злочинних, психологічних і медичних досліджень над жертвами призвели до переосмислення міжнародною спільнотою питання недопущення вчинення в майбутньому державою міжнародно-протиправних дій у різних сферах життя людини.

У зв'язку з цим питання жертви почали активно досліджувати в межах міжнародного гуманітарного права та захисту прав людини. Одними з перших, хто на початку XX століття почав досліджувати питання жертви та визначати її класифікацію, були Е. Сатерленд, Б. Мендельсон, Г. Гентінг, Р. Квінта ін.

Так, Б. Мендельсон розробив певну категоризацію жертв, яку змінював і доповнював декілька разів. «Його перша версія віктимології складалась переважно з категоризації жертв відповідно до їхнього внеску у скоєння злочину. Однак у пізніші роки Мендельсон відмовився від цієї позиції. У 1969 році Мендельсон представив розширену віктимологію, яка розглядала жертв багатьох типів подій, включаючи нещасні випадки на виробництві та жертв геноциду. Ця розширена версія віктимології була далі розширена Мендельсоном, і в 1975 році вона стала «Загальною віктимологією», підкреслюючи той факт, що віктимологія була чимось більшим, ніж просто кримінальною віктимологією, вона включала вивчення всіх видів жертв. Навіть жертви подій, що знаходяться поза контролем людини, таких як стихійні лиха, були включені до його «Загальної віктимології» [9, с. 5]. «За Мендельсоном (1976), цей величезний ландшафт включає жертв злочинців, соціально-політичне середовище, природне середовище, технології та навіть тих, хто сам себе віктимізує» [10, с. 220]. Отже, беручи за основу останню класифікацію жертв Б. Мендельсона, можна зазначити, що він поділяв жертв на такі групи: жертви злочинного середовища (жертви внутрішніх злочинів), соціальні жертви (як за расовою ознакою, так і внаслідок певних соціальних проблем), жертви політичного характеру (війни, тоталітарних або авторитарних режимів, інших переслідувань), жертви техногенного характеру, жертви природних лих (стихійні жертви).

Хоча Б. Мендельсон і запропонував класифікацію жертв за певними категоріями, вона має досить нечіткий характер і тісно переплітається як із кримінальною віктимологією, так і з міжнародним правом, де неможливо однозначно визначити міжнародно-протиправну діяльність держави. Це призводить до неможливості визнання людини жертвою в міжнародному праві та надання їй права на відшкодування шкоди, завданої міжнародно-протиправним діянням держави.

Філософ і соціолог марксистського спрямування Р. Квін розглядав людину як жертву міжнародно-протиправного діяння держави через призму соціально-політичних та економіко-культурних сфер. Залежно від зазначених сфер він класифікував жертв як «жертви поліцейської сили та жорстокості війни, виправної системи, жертви державного насильства та гноблення» [11, с. 26]. На думку Р. Квіна, визначення жертви було недостатньо чітким, інколи політизованим, де кожна людина могла бути жертвою капіталістичного ладу. Він розглядав людину як жертву міжнародно-протиправного діяння держави та надавав їй класифікацію, відходячи від традиційного розуміння. На його погляд, держава систематично вчиняє

протиправні дії стосовно людини, в т.ч. міжнародно-протиправного характеру, через підконтрольні їй державні інституції, захищаючи при цьому інтереси еліти.

У праці «Дослідження злочинця та його жертви в соціобіології злочинності» Г. Гетінг класифікував жертви на такі категорії: «жінки-жертви» («female victims») [12, с. 407], «люди похилого віку» у зв'язку з біологічним старінням («old people») [12, с. 410], «розумово відсталі, психічно хворі, наркозалежні та алкоголіки становлять ще одну велику групу потенційних і реальних жертв» («the feeble-minded, the insane, the drug addict, and the alcoholic form another large class of potential and actual victims») [12, с. 411], «імігранти, представники меншин, люди з обмеженими розумовими здібностями» («immigrants, minorities, dull normals») [12, с. 414]. Крім цього, залежно від психологічного типу Г. Гетінг поділяв жертви на такі групи: «депресивний тип» («the depressed») [12, с. 419], «жертва з надмірною жагою до наживи» або «жадібна жертва» («the acquisitive») [12, с. 422], «жертва розпусти» або «жертва, яка поводить хаотично» («the wanton») [12, с. 426], «самотні та з розбитим серцем» або «самотні та пригнічені» («the lonesome and the heartbroken») [12, с. 427], «жертва-мучитель» («the tormentor») [12, с. 431], «паралізовані, обмежені та активні жертви» («blocked, exempted, and fighting victims») [12, с. 433].

Надана класифікація жертв Г. Гетінга не може бути безпосередньо використана для класифікації жертв у міжнародному праві, оскільки вона вказує на психологічний і кримінологічний аспекти категоризації жертви. Водночас застосування міждисциплінарного підходу, який інтегрує досягнення кримінології, психології та міжнародного права, дозволяє говорити про те, що зазначений підхід можна розглядати як ефективний інструмент, що використовується для класифікації жертв у міжнародному праві.

При цьому, враховуючи психологічний стан особи під час вчинення державою міжнародно-протиправного діяння, а також вплив кримінологічних підходів на міжнародне право у питанні визнання людини жертвою, можливо говорити про певну трансформацію норм міжнародного права. Така зміна міжнародного права відбувається шляхом правового та наукового запозичення норм і принципів з інших галузей права, а також ідей і концепцій з інших гуманітарних наук. Тому в подальшому людину можна розглядати як жертву міжнародно-протиправного діяння держави за різними категоріями ознак, тож, відповідно, і як потерпілу особу.

Протягом останніх десятиліть розвиток міжнародно-правової системи формував низку нових проблем, пов'язаних із вчиненням державою міжнародно-протиправного діяння. Фіксуються грубі порушення норм і принципів міжнародного гуманітарного права та прав людини, нехтування державою міжнародними договорами, які передбачають міжнародно-правовий захист людини та визнання її жертвою. Такі протиправні дії держави разом із використанням сучасних здобутків науково-технічного прогресу призвели до масових жертв серед цивільного населення та військовослужбовців.

На думку українських дослідників Н. Малишева та Ю. Шемшученка, «події останніх років, пов'язані з екологічними наслідками неспровокованої агресії рф проти України, змусили переглянути аксіому щодо виняткових масштабів шкоди для довкілля, пов'язаних із Чорнобильською катастрофою» [12, с. 125]. Агресія рф, яка розпочалась у формі «гібридної війни», а згодом перетворилася на повномасштабне вторгнення рф в Україну, «поряд із величезними гуманітарними, економічними, соціальними, інфраструктурними втратами спричинила небачені за масштабами екологічні впливи як короткострокового, так і довгострокового, віддаленого характеру. Ці впливи несуть реальну можливість екологічної катастрофи і пов'язаного з нею руйнування середовища існування

людини та всього живого не лише в локальному чи регіональному, а й у планетарному масштабі» [12, с. 126].

Водночас однією з екологічних катастроф після аварії на Чорнобильській АЕС, спричинених міжнародно-протиправною діяльністю держави, можна вважати дії рф, спрямовані на підлив військовими рф греблі Каховської ГЕС. Такі міжнародно-протиправні дії рф призвели до руйнування екосистеми та заповідних природних територій, що були віднесені ЮНЕСКО до охоронюваних об'єктів світової спадщини. Окрім цього, під час руйнування військами рф Каховської ГЕС, як і при халатному ставленні військово-політичного керівництва СРСР до катастрофи на Чорнобильській АЕС, точна кількість як безпосередніх, так і майбутніх (втрачених поколінь) людських жертв невідома. Оцінюючи завдану шкоду діями військ рф, вчені «висловлюють припущення, що наслідки для довкілля від цієї техногенної катастрофи можуть перевищити постчорнобильські ефекти, причому не лише для екології України, а принаймні для всієї екосистеми Чорного моря» [12, с. 126].

Аналіз цього матеріалу в контексті зазначених екологічних катастроф дозволяє визначити таку класифікацію жертв: прямі жертви, тобто особи, які загинули або зазнали різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень; непрямі жертви, які внаслідок руйнування екосистеми та забруднення можуть постраждати в майбутньому.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій дуже впливає не тільки на цивільну сферу, але й на військову. Це все призвело не лише до покращення комунікації та співпраці між людьми та державами, а й до певної трансформації війни. Яскравим прикладом цього є вчинення рф агресії та інформаційних атак як щодо громадян України, так і щодо держави України. У цьому контексті українські дослідники Д. Коваль та Т. Короткий зазначають, що «особливістю конфлікту в Україні є його не цілком конвенційний, «гібридний» характер. Його особливістю є різке посилення ролі інформаційної складової, самоодатність і значення якої дозволяє говорити про повноцінну інформаційну війну, війну, яка не лише обґрунтовує втручання у внутрішні справи незалежних держав, виправдовує і робить можливою агресію, але і війну, яка спричиняє значні жертви» [13, с. 877].

Таким чином, використання державою інформаційних технологій під час війни та в мирний час з метою вчинення міжнародно-протиправних дій призводить до порушення норм і принципів міжнародного права та виникнення численних жертв. Результатом цього може стати таке: використання цифрових технологій державою у власних цілях може спричинити нехтування основними принципами міжнародного права та в подальшому кваліфікуватись як один із елементів агресії; інформаційна війна з безконтрольним використанням державою цифрових технологій у власних цілях може спровокувати значну кількість жертв серед населення. Яскравим прикладом «пасивного» (без участі як виконавця) інформаційного впливу на суспільство, результатом якого стала безліч жертв, є діяльність Radio Television Libre des Mille Collines у Руанді. Міжнародний трибунал по Руанді визнав ведучих і директора радіо винними у скоєнні злочину геноциду і злочинів проти людяності. [13, с. 878]; використання цифрових технологій під час вчинення кібернетичних атак у збройному конфлікті для ураження цивільних об'єктів або об'єктів критичної інфраструктури, які забезпечують їхню функціонування, може призвести до масових жертв серед цивільного населення та грубого порушення норм і принципів міжнародного гуманітарного права.

Враховуючи невинний розвиток науково-технічного прогресу, злочини в галузі міжнародного інформаційного права можуть призвести до численних жертв серед різних категорій осіб. Специфікою зазначених злочинів є те, що їх можна віднести як до міжнародних, так і до нових видів злочинів у міжнародному праві, відповідальність за які міжна-

родним кримінальним правом ще не передбачена. Шкода під час вчинення таких злочинів може бути завдана як індивідам чи окремим інституціям держави, так і державі загалом.

Отже, спираючись на результати проведеного аналізу, можна запропонувати таку міжнародно-правову класифікацію жертв у міжнародному праві:

1. Залежно від статусу жертви в міжнародному праві загалом:

- 1.1 жінки;
- 1.2 чоловіки;
- 1.3 діти;
- 1.4 неповнолітні особи;
- 1.5 люди середнього віку;
- 1.6 люди похилого віку;
- 1.7 люди середнього віку;
- 1.8 люди з обмеженими можливостями.

2. Залежно від виду міжнародно-протиправного діяння держави:

- 2.1 жертви агресії;
- 2.2 жертви злочинів проти людяності;
- 2.3 жертви воєнних злочинів;
- 2.4 жертви геноциду.

3. Залежно від громадянства жертви:

- 3.1 громадяни;
- 3.2 піддані;
- 3.3 іноземці;
- 3.4 біпатриди;
- 3.5 особи без громадянства (апатриди).

4. Залежно від статусу особи в міжнародному праві біженців:

- 4.1 біженці;
- 4.2 внутрішньо переміщені особи;
- 4.3 мігранти.

5. Залежно від статусу особи в міжнародному гуманітарному праві:

- 5.1 цивільні особи;
- 5.2 комбатанти;
- 5.3 медичний персонал, капелани та журналісти;
- 5.4 поранені та хворі.

6. Залежно від міжнародно-протиправного делікту:

- 6.1 жертви катувань;
- 6.2 жертви насильницьких зникнень;
- 6.3 жертви дискримінації за расовою, етнічною, національною, релігійною ознаками;

6.4 жертви тероризму;

6.5 жертви торгівлі людьми.

7. За характером завданої шкоди:

- 7.1 жертви, яким завдано фізичних ушкоджень;
- 7.2 психологічні жертви;
- 7.3 економічні жертви;
- 7.4 культурні жертви;
- 7.5 жертви політичних переслідувань;
- 7.6 екологічні жертви;
- 7.7 соціальні жертви.

8. Залежно від характеру дій:

- 8.1 активні жертви;
- 8.2 пасивні жертви.

9. Залежності від злочинів у культурній сфері:

- 9.1 жертви культурного геноциду;
- 9.2 жертви втрачених майбутніх поколінь;
- 9.3 жертви втраченої культурної спадщини людства.

10. Залежно від злочинів в екологічній сфері:

10.1 прямі жертви (особи, які загинули або зазнали різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень);

10.2 непрямі жертви (особи, які внаслідок руйнування екосистеми та забруднення можуть постраждати в майбутньому).

11. Залежно від постраждалих суб'єктів:

- 11.1 індивідуальні жертви;
- 11.2 колектив індивідів;
- 11.3 окремий народ;
- 11.4 група народів;
- 11.5 людство загалом.

12. Залежно від злочинів у цифровій сфері:

- 12.1 жертви інформаційної війни чи дезінформації;
- 12.2 жертви кібернетичного тероризму;
- 12.3 жертви інформаційного вербування.

Запропонована класифікація жертв міжнародно-протиправних дій держави передбачає врахування широкого переліку чинників, фактично з усіх сфер діяльності людини, які мають важливе значення при визначенні конкретного статусу жертви. Це дозволяє широко використовувати такий перелік. Деталізація класифікації дає можливість глибше розуміти причини, наслідки та ступінь страждань, які призвели до становлення саме таких правових ознак, які впливають на категоризацію жертви в міжнародному праві. Запропонований перелік має первинну загальну структуру, розроблену для подальшого розширення та детального дослідження та вдосконалення з конкретизацією кожної категорії, описом її основних характеристик, ознак і складових.

Велика кількість різнопланових чинників впливу, використаних під час формування переліку, що відображається в самих назвах жертв, свідчить про актуальність і складність тематики дослідження та важливість чіткого, максимально адекватного визначення підходів і чинників впливу в процесі формування поняття статусу жертви держави та її класифікації.

Висновки: становлення міжнародно-правової класифікації жертв держави в міжнародному праві пройшло певну наукову еволюцію, досліджувались різні проблемні питання, чинники й обставини визначення категоризації осіб як жертв. Внаслідок цього встановлено, що категоризація осіб як жертв у міжнародному праві має вагоме значення для визначення ступеня завданої шкоди, надання жертві права на відновлення раніше порушених прав і доступу до правосуддя.

У сучасних умовах, коли відбувається стрімкий розвиток науково-технічного прогресу та використання його державами у протиправних цілях, визначити певну категорію жертви досить складно. Сучасні цифрові технології та їхнє активне використання призводять до створення нових гібридних загроз, внаслідок чого міжнародне право не в змозі швидко трансформуватись для вирішення зазначених проблем і визначення нових категорій жертв.

У зв'язку з цим міжнародно-правова класифікація жертв є актуальною проблемою сучасного міжнародного права, розроблення якої потребує ретельного дослідження та подальшого вдосконалення. Запропонована міжнародно-правова класифікація жертв протиправних дій держави передбачає: широке охоплення можливих причин, які можуть бути використані для визначення статусу жертви; подальшого формування в міжнародному праві єдиної загальноновизнаної міжнародно-правової класифікації жертв; практичного застосування такої класифікації для захисту інтересів і прав жертв міжнародно-протиправних дій держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Goltermann S. Victims: Perceptions of Harmin Modern European War and Violence. Oxford: Oxford University Press, 2023. 224 p.
2. Слава В. В. Становлення та розвиток міжнародно-правового статусу жертви в міжвоєнний період (1918-1939 pp.): *матеріали X-х Харківських міжнар-прав. читань пам'яті проф. О. В. Сердюка* (м. Харків, 22 трав. 2025 р.). Харків, 2025. С. 282-285.
3. Dixième Conférence Internationale de la Croix Rouge. Geneva, 1921. URL: <https://disasterlaw.ifrc.org/fr/media/4345>
4. Auswärtiges Amt, Amtliches Material zum Massenmord von Katyn. Berlin, 1943. URL: https://archive.org/details/amk_20200218_20200218mode/1up?q=Opfer%29%E2%80%A6..%D1%81%D1%82%D1%80

5. Грушко М. В. Лаутерпахт Х. та Лемкін Р.: синергія ідеї захисту прав людини та питання збройних конфліктів. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за заг.ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 417–420.
6. Lauterpacht H. Problem of the Revision of the Law of War. *British Year Book of International Law*. 1952. Vol. 29. P. 360–382.
7. Грабовський С. І. Жертви війни. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-19082>
8. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник/ [Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Волок Н. В., Коваль Д. О.; за ред. проф. Зелінської Н. А.]. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
9. Wemmers, Jo-Anne. In memory of Benjamin Mendelson, Founder of Victimology. *The Victimologist*. The Hague, the Netherlands: World Society of Victimology. 1998. Vol. 2. No. 1. URL: <https://www.worldsocietyofvictimology.org/publications/wsv21.pdf>
10. Wayne A. Petherick, Brent E. Turvey, Claire E. Ferguson *Forensic criminology*. Printed in the United States of American. Academic Press is an imprint of Elsevier. 2009. 625 p.
11. Vezzadini S. Ideal and Real Victims. Political Discourse and Media Representation in Contemporary Societies. Bologna University Press, 2024. 264 p. URL: <https://cris.unibo.it/retrieve/5fcd5caf-1c67-45a7-bded-a7f97bd848df/d-2-499-vezzadini-ideal-and-real-victims-d294ao.pdf>
12. Малишева Н., Шемшученко Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки України в контексті нових екзистенціальних викликів. *Конституція України та тріада європейських цінностей: погляд у світлі євроінтеграції*: збірник матеріалів і тез міжнародної конференції з нагоди Дня Конституції України (м. Київ, 28 червня 2023 р.) / Конституційний Суд України. Київ : ВАІТЕ, 2023. С. 125–133.
13. Коваль Д. О., Короткий Т. Р. Інформаційна війна РФ проти України: оцінка міжнародного співтовариства. *Українська Революція єдності, агресія РФ і міжнародне право*. Київ: К.І.С., 2014. С 875–883.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.10.2025
 Дата публікації: 29.10.2025